

УДК 372.811.112.2 (075.3)

Вікторія Булгакова

СТРУКТУРА ПІДРУЧНИКІВ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДЛЯ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ КІНЦЯ 40 – ПОЧАТКУ 50-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ (НА ПРИКЛАДІ ПІДРУЧНИКІВ З НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Досліджено структуру підручників з іноземної мови для учнів 5–7 класів середньої школи кінця 40 – початку 50-х років ХХ століття на прикладі підручників з німецької мови, розкрито їх позитивні та негативні моменти, проаналізовано зміст нормативно-правових документів дослідженого періоду.

Ключові слова: середня школа, структура, підручники, іноземна мова, 5–7 класи, навчально-методична література.

Исследована структура учебников по иностранному языку для учащихся 5-7 классов средней школы конца 40 – начала 50-х годов ХХ века на примере учебников немецкого языка раскрыто их положительные и отрицательные моменты, проанализировано содержание нормативно-правовых документов исследованного периода.

Ключевые слова: средняя школа, структура, учебники, иностранный язык, 5–7 классы, учебно-методическая литература.

The structure of foreign language textbooks for secondary school pupils of 5th–7th forms published in the late 1940 – early 1950s has been researched with focus on German language textbooks. Their positive and negative aspects have been revealed. The contents of normative regulatory documents of the researched period have been analyzed.

Key words: secondary school, structure, textbooks, foreign language, 5th – 7th forms, educational and methodological literature

Постановка проблеми. Освітній простір знаходиться здебільшого в соціальній сфері, відображає соціальні, політико-правові, економічні та ідеологічні процеси. Саме вони разом із педагогічними процесами задають параметри шкільної політики, функціонування освіти і виступають фундаментом для періодизації розвитку школи [3, с. 3].

Одне із завдань забезпечення змісту іншомовної освіти в середній школі полягає в підготовці навчально-методичної літератури, оскільки результативність навчального процесу залежить від його дидактико-методичної підтримки. Чільне місце в системі навчання посідає підручник. Він є моделлю, яка відображає дидактичну структуру навчального процесу, а також забезпечує її практичну реалізацію. Підручник є засобом повідомлення знань, формування умінь і навичок, що сприяє засвоєнню матеріалу, визначеного навчальною програмою, засобом розвитку творчої особистості, здатної самостійно приймати рішення та виконувати складні комунікативні завдання [7, с. 32]. Аналіз історичного досвіду вирішення проблеми створення підручника дає можливість глибше їх зрозуміти, оцінити досягнення минулих років у галузі підручникотворення та уникнути помилок у подальшій практиці. Вивчення досвіду кінця 40 – початку 50-х років ХХ століття допоможе уникнути помилок, обрати та застосувати найкращі надбання педагогів, здійснити виважений поступ у педагогічній науці. З огляду на таке завдання проблема якісного підручника завжди залишається в центрі уваги науковців, освітян-практиків, видавців та представників органів влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У середині ХХ сторіччя проблеми навчальної літератури активно досліджували науковці, педагоги-практики 40–50-х років ХХ століття (І. Бім, А. Монігетті, Є. Пассов, І. Рахманов, М. Скаткін, З. Цветкова, Л. Щерба). На початку ХХІ століття питання підручникотворення знайшли відображення у працях таких українських

дослідників, як Н. Басай, Н. Бориско, Н. Бібік, Л. Калініна, О. Карпюк, Я. Кодлюк, О. Пасічник, Л. Пироженко, В. Редько, І. Самойлюкевич та ін.

Разом із тим зауважимо, що в сучасній історико-педагогічній науці відсутній комплексний науковий аналіз структурування підручників з іноземних мов для учнів середньої школи кінця 40 – початку 50-х років ХХ століття, хоча цей період в історії нашої країни був складний і, безумовно, позначився на підручникотворенні.

Метою написання статті є аналіз структури підручників з іноземної мови для учнів 5–7 класів середньої школи кінця 40 – початку 50-х років ХХ століття на прикладі підручників із німецької мови.

Виклад основного матеріалу. Кінець Великої Вітчизняної війни знаменує собою початок нового післявоєнного періоду. Саме в післявоєнні роки у викладанні іноземних мов відбуваються істотні зміни, які дозволяють говорити, що саме в ці роки починається новий період в історії.

Шляхом аналізу архівних матеріалів, історико-педагогічної літератури нами було встановлено, що вже в травні 1946-го року гостро стояло питання щодо поліпшення викладання іноземних мов в Україні. Один з авторів підручників з англійської мови для середньої школи З. Цветкова головну причину низького рівня володіння школярів іноземною мовою вбачала саме в якості підручників. «У більшості 10 класів, – зазначає вона, – програма в розділі навичок не виконується на рівні 6 класу. Підручники, якими ми користуємося в середніх школах, ... так перевантажені лексикою, що у викладача не залишається часу для відпрацювання навичок учнів; підручники занадто великі за своїм обсягом та матеріалом, програма передбачає, що учень за 5, 6 та 7 класи повинен засвоїти 1000 слів, якими має активно оперувати, тобто вміти читати, писати, використовувати в простих реченнях, ставити питання та відповідати на них. Підручник з англійської мови вміщує 500 слів замість 750, підручник з німецької мови – 2072 слова, а підручник французької мови – 2345 слів. Отже, програмові вимоги перевищуються не тільки в 5, 6 та 7 класах, а й у 10 класі [5, с. 91 – 92]».

Про незадовільний рівень володіння учнів іноземною мовою свідчить і постанова Ради Міністрів УРСР і ККП(б)У «Про поліпшення вивчення іноземних мов у семирічних і середніх школах УРСР» [10]. У зв'язку з цим змінилося співвідношення практичних і освітніх завдань, цільова установка (основний наголос робився вже на рецептивному засвоєнні іноземної мови), були розроблені нові програми з іноземних мов для середніх шкіл, створена система підручників та навчальних посібників.

Нами було також виявлено, що відповідно до постанови Ради Міністрів Української РСР від 31 жовтня 1947 р. №2038 «Про поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР» [11] учні, які у 1948–1949 навчальному році перейшли до 3 класу, почали вивчати в усіх середніх школах УРСР одну з іноземних мов (англійську, французьку, німецьку або іспанську). Одночасно іноземна мова викладалася також і в 5 класі учням, які перейшли в 1948–1949 році в 5 клас. Таким чином, цей предмет викладався з третього та з п'ятого класів одночасно. Відповідно до зазначеного вище документа шкільні підручники були створені для учнів, які вивчали іноземну мову з 3 класу (1-й рік навчання мови), та для учнів, які вивчали мову з 5 класу, як показано в таблиці 1 [4, с. 110]:

Таблиця 1.

**Створення підручників для учнів середньої школи,
які вивчали іноземну мову з 3 та 5 класів**

Вивчення іноземної мови з 3 класу	Вивчення іноземної мови з 5 класу
3 клас (1-й рік навчання мови)	
4 клас (2-й рік навчання мови)	
5 клас (3-й рік навчання мови)	5 клас (1-й рік навчання мови)
6 клас (4-й рік навчання мови)	6 клас (2-й рік навчання мови)
7 клас (5-й рік навчання мови)	7 клас (3-й рік навчання мови)

Проаналізувавши нормативно-правові документи, ми з'ясували, що вже в 1953 році наказом Міністерства освіти Української РСР від 6 жовтня 1953 року № 525 викладання іноземної мови в 3 і 4 класах у всіх семирічних і середніх школах було припинено.

З кінця 40-х і майже до кінця 50-х років німецька мова викладалася з п'ятого класу (перший рік навчання мови) в семирічних та середніх школах за підручниками, поданими в таблиці 2:

Таблиця 2

**Підручники з німецької мови, за якими викладався предмет
учням 5–7 класів середньої школи, починаючи з 5 класу
(кінець 40 – початок 50-х років)**

№ з/п	Назва підручника	Автори	Де був надрукований, рік	Видавництво	Тираж
1.	Підручник німецької мови для 5 класу середньої школи	М. Петренко, М. Ястржембська	Москва, 1947	Вид-во навчальної і педагогічної літератури	15 тис.
2.	Підручник німецької мови для 6 класу середньої школи	М. Петренко, М. Ястржембська	Москва, 1948	Вид-во навчальної і педагогічної літератури	15 тис.
3.	Підручник німецької мови для 7 класу середньої школи	Н. Бергман, М. Петренко	Москва, 1948	Вид-во навчальної і педагогічної літератури	150 тис.

Зазначені вище підручники були призначені для дітей, які почали вивчати мову з 5 класу, тобто відповідно для першого (5 клас), другого (6 клас) та третього (7 клас) років навчання мови.

Опрацювання архівних матеріалів та історико-педагогічних джерел дозволяє визначити певну структуру підручників із німецької мови [1; 8; 9]:

Підручник для 5 класу розрахований на чотиригодинну тижневу сітку – 132 години на рік. На відміну від підручників для учнів 6 та 7 класів, у ньому міститься вступний розділ (60 сторінок), словник до вступного курсу (постатейний) і граматичні пояснення (4 сторінки), словник до основного курсу (постатейний) і граматичні пояснення (19 сторінок).

Основний розділ підручника займає 52 сторінки, є додаток (6 сторінок), словник до додатка (постатейний), який розміщено на двох сторінках, алфавітний словник на чотирьох сторінках та граматичний додаток на 22-х сторінках.

Підручник для 6 класу (другий рік навчання мови) теж розрахований на чотиригодинну тижневу сітку (на 132 години) і має таку структуру: 22 параграфи (60 сторінок); малюнки для повторення (3 сторінки); фонетико-орфографічні вправи (5 сторінок), тексти з вправами до них; граматичні довідники (41 сторінка); німецько-російський алфавітний словник (9 сторінок); німецько-російський постатейний словник (2 сторінки). Зазначимо, що постатейний словник обмежений лише першими п'ятьма параграфами. На нашу думку, доцільним було б у підручнику з другого року навчання мови (6 клас) переходити на алфавітний словник. У наявності також передмова та зміст; останній подається у двох видах: один у вигляді короткого навчального плану з розподілом навчального матеріалу по годинах, другий – у вигляді переліку назв текстів. Фонетико-орфографічні вправи в підручнику для 6 класу винесені в особливий розділ, але це нічим не виправдано, їх потрібно було розподілити за відповідними параграфами. У більшості параграфів відсутні так звані передтекстові завдання, а там, де є, вони присвячені лише фонетиці [2, с. 125].

Структура підручників з німецької мови для учнів 5–7 класів середньої школи за другим варіантом (викладання предмета з 5 класу)

№ з/п	Назва підручника	Передмова, зміст	Вступний розділ	Об'єм підручника	Основний розділ	Додатки	Словник до вступного курсу, граматичні пояснення	Словник до основного курсу, граматичні пояснення, постатейний	Словник до додатка (постатейний)	Алфавітний словник	Граматичний додаток	Фонетико-орфограф. вправи, малюнки для повторення
1.	Підручник німецької мови для 5-го класу середньої школи			174			+	+	+	+	+	-
2.	Підручник німецької мови для 6-го класу середньої школи			126			-	- +	+	+	+	+
3.	Підручник німецької мови для 7-го класу середньої школи			172			-	-	-	+	+	-

Підручник для 7 класу складається з тридцяти параграфів, які містять тексти, вправи і завдання, з граматичного додатка, алфавітного словника та змісту (плану розподілу матеріалу в порядку його опрацювання). Позитивний аспект, який відрізняє підручник для 7 класу від підручників 5 та 6 класів, – це заміна авторами постатейних словників алфавітним із метою розвитку в учнів навичок користуватися алфавітними словниками та привчання їх обирати потрібне значення слова.

Підручники для 5–7 класів добре ілюстровані, особливо багато малюнків у вступному розділі підручника для 5 класу, що значно полегшувало введення і закріплення лексичних одиниць. Ілюстрації вдало подаються в ньому як компоненти лексичних і граматичних вправ. Нові слова виділені в текстах жирним шрифтом, що, на нашу думку, сприяло більш активному зоровому їх сприйняттю, а значить, і більш міцному їх запам'ятовуванню.

Підручник для 6 класу видрукуваний на щільному папері, чітким шрифтом, у ньому багато якісно виконаних ілюстрацій, нова лексика виділена в текстах жирним шрифтом. Структура змісту подана у вигляді короткого навчального плану, що повинно було полегшити планування роботи вчителя.

Автори підручника для 5 класу приділили велику увагу розвитку усного мовлення, чого не можна сказати про підручники для 6 та 7 класів. У «Передмові» автори вказують, що розвитку навичок усного мовлення надається пріоритетне значення і відповідно до цього твердження підібрані вправи. Даний підручник прийшов на зміну підручника для 5 класу Л. Камінської та О. Чапліної (вид. 1944). У порівнянні з ним підручник М. Петренко та М.

Ястржембської має свої переваги:

- словниковий запас його складається з 455 слів, що відповідає вимогам програми, у той час як підручник Л. Камінської та О. Чапліної був перевантажений лексикою (618 слів);
- вступний розділ підручника містить велику кількість різноманітних фонетичних і лексичних вправ, ілюстративного матеріалу [6, с. 121].

Позитивним моментом у підручнику з німецької мови для 6 класу є те, що поряд із загальноприйнятим переліком змісту матеріалу, який міститься в підручнику, автори дали схему навчального плану із зазначенням приблизної кількості годин, що відводяться для вивчення цього параграфу, з розподілом нової лексики, що припадає на кожну тему, і зазначенням за параграфами граматичного матеріалу як нового, так і того, що треба повторити.

Підручники з німецької мови для 5 та 6 класів, як видно з таблиці 1, були написані авторами М. Петренко та М. Ястржембською, а підручник для учнів 7 класу був підготовлений уже іншими авторами (Н. Бергман, М. Петренко) та видрукований набагато більшим тиражем від його попередників. Аспект, який відрізняє підручник для 7 класу, – це відмова авторів від так званих постатейних словників, які, як нам здається, з великим успіхом розвивають навички механічного перекладу. Наявний словник складений досить повно і за своєю формою наближається до нових словників тих часів.

Одним із безперечних досягнень зазначених вище підручників є опрацювання матеріалу за чвертями, а саме: систематизація й повторення лексики та граматики, подаються вправи й тексти для курсорного читання, які сприяють закріпленню вивченого матеріалу. У цих підручниках тексти для курсорного читання складають обов'язкову його частину й подаються кожного разу після того, як засвоєно певний лексичний та граматичний матеріал. Якщо вони іноді й згруповані в додатку, то автори підручника дають вказівки, після яких параграфів підручника їх слід читати. Відмовившись від одноманітних текстів, автори підручників змінили й побудову уроку. Майже у всіх підручниках тексту передують «передтекстові вправи», тобто лексичні чи граматичні вправи, за допомогою яких учитель пояснював нові мовні явища.

У даних підручниках, згідно з вимогами програми, подаються фонетичні вправи з метою доповнення і поглиблення фонетичного курсу, для підтримки набутих навичок вимови.

Отже, така диференціація, на нашу думку, забезпечувала велику ефективність для досягнення поставленої мети.

Висновки. Дослідження структури підручників з іноземної мови для учнів 5–7 класів середньої школи кінця 40 – початку 50-х років ХХ століття на прикладі підручників із німецької мови дало можливість зробити висновок, що всі розглянуті підручники структуровані майже однаково. Вони мають передмову, зміст, тексти з вправами до них, словники, граматичний додаток. Підручник для 5 класу (перший рік навчання мови) має, крім зазначених вище розділів, вступну частину.

Подальшими перспективними питаннями є структура підручників з англійської та французької мов для 5–7 класів середньої школи кінця 40 – початку 60-х років ХХ століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бергман Н., Петренко М. Deutsch für die VII Klasse, drittes Lehrjahr / Н. Бергман, М. Петренко. – М. : Учпедгиз, 1948. – 172 с.
2. Бинович Л. Э. Неудачный учебник / Л.Э. Бинович // Иностранные языки в школе. – 1949. – № 2. – С. 125 – 128.
3. Китайгородская Т. А. Методика интенсивного обучения иностранным языкам / Т.А. Китайгородская. – М. : Высшая школа, 1982. – 136 с.
4. Колпинская А. Н. Как Учпедгиз обеспечивает школу учебной и методической литературой по иностранным языкам / А. Н. Колпинская // Иностранные языки в школе. – 1948. – № 6. – С. 109 – 112.
5. Курляндский М. На новых путях / М. Курляндский // Иностранный язык в школе. – 1941. – № 1. – С. 91–93.
6. Недостатки учебника немецкого языка для V класса // Иностранные языки в школе. –

1949. – № 5. – С. 121.

7. Пасічник О. С. До проблеми створення вітчизняних підручників з іноземних мов для загальноосвітніх навчальних закладів / О. С. Пасічник // Анотовані результати НДР Інституту педагогіки за 2006 р. К. : Педагогічна думка, 2007. – С. 107.
8. Петренко М.М. Учебник по немецкому языку для V класса средней школы / М.М.Петренко, М. В.Ястржембская. – М. : Учпедгиз, 1947. – 174 с.
9. Петренко М. М. Учебник по немецкому языку для VI класса / М. М. Петренко, М. В. Ястржембская. – М. : Учпедгиз, 1948. – 126 с.
10. Про поліпшення вивчення іноземних мов у семирічних і середніх школах УРСР // Радянська Україна. – 1946. – № 92 (7526). – С. 5.
11. Про поліпшення викладання іноземних мов у середніх школах УРСР : постанова Ради Міністрів Української РСР від 31 жовтня 1947 р. – № 2038.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Булгакова Вікторія Георгіївна – здобувач Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Надійшла до друку 20.12.2012 р.